

УДК: 631.1.027:338.439.5

ОЦІНКА МАРКЕТИНГОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

*Писаренко В.В., д.е.н., доцент
Полтавська державна аграрна академія*

Визначено основні чинники зростання попиту на продовольство. Виявлено основні тенденції розвитку ринку продовольства України.

The main factors of growth in demand for food. The main trends in the food market of Ukraine.

Постановка проблеми. Україна здавна виділялася як великий виробник сільськогосподарської продукції, маючи значні переваги в територіальному поділі праці завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам, зокрема найкращим у світі чорноземам, багатому землеробському досвіду та виробничим навикам населення, вигідному географічному розташуванню щодо ринків збуту. Проте глобалізація не забезпечує подолання нерівності розвитку країн світу, вона лише спрямована на вільне переміщення ресурсів між ними. Національний ринок продовольства та інших країн світу відрізняються як мірою залучення до процесів глобалізації, так і рівнем економічного розвитку самої держави. Тому його потенціал обумовлюється не лише сучасним станом, наявністю ресурсів, а й впливом глобальних чинників, що впливають на вирішення продовольчої проблеми та забезпечення продовольчої безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних та практичних питань формування, розвитку та ефективного функціонування продовольчого ринку України присвячено наукові праці вітчизняних та зарубіжних економістів Л. О. Абсаєва, М. О. Багорка, Г. В. Балабанова, О. В. Березіна, М. О. Білоткач, М. В. Зубця, Т. М. Лозинської, М. В. Присяжнюка, П. Т. Саблука та інших. Враховуючи вагомий внесок зазначених науковців у вирішення цієї проблеми, в економічній літературі недостатньо опрацьованими залишаються комплексні підходи щодо формування ринку продовольства України в умовах глобалізаційних процесів.

Перехід України до ринкової економіки супроводжується відмовою від тотального централізованого розподілу продовольчих фондів між регіонами та поступовим формуванням ринку продовольства – системи відносин і зв'язків між попитом і пропозицією за допомогою цінового механізму, вільного руху товарів від виробника до споживача через канали біржової, оптової та роздрібної торгівлі завдяки рівноправності різних форм власності і господарювання в АПК. Для успішної роботи продовольчого ринку необхідні комплексні дослідження чинників, що впливають на його формування, переважаючих тенденцій, важливих для оцінки імовірних варіантів його розвитку, пошуку шляхів і резервів їх оптимізації, що і обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Завданнями є дослідження перспектив розвитку продовольчого ринку залежно від реалізації потенціалу агропромислового комплексу, виявити тенденції розвитку продовольчого ринку України, до-

слідити закономірності розвитку продовольчого ринку країн світу.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання економічних процесів, зокрема діалектичний метод, системний аналіз, фундаментальні положення, отримані у процесі вивчення та аналізу економічної теорії, статистики, економіки підприємств, маркетингу, менеджменту, аграрної економіки, біологічних і технічних наук, використовуючи комплексно їх наукові досягнення і методи, а також наукові праці вітчизняних вчених.

У процесі дослідження використано наступні методи проведення економічних досліджень: абстрактно-логічний (при визначенні сутності та особливостей продовольчого ринку); монографічний (при виявленні елементів, що впливають на формування продовольчого ринку); статистико-економічний (при аналізі стану ринку продовольства в Україні та світі); графічний (аналіз і наочне відображення динаміки показників та побудови різних схем), та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід до ринкової економіки в нашій країні вимагає від органів державної влади, вітчизняної науки, суб'єктів господарювання принципової зміни організації своєї діяльності. На жаль, практика свідчить, що адаптація всіх інституцій до ринкових принципів економічної діяльності проходить не на належному рівні, в багатьох випадках має несистематичний, а іноді й непослідовний характер. Особливо це стосується аграрної сфери, розвиток якої тісно пов'язаний із розвитком сільських територій, значно залежить від природних факторів, а також від багатьох інших чинників як внутрішньодержавного, так і зовнішнього впливу.

Кінцева мета і завдання функціонування продовольчого ринку – забезпечення продовольчої безпеки держави. Її забезпечення стало все складнішим в умовах НТП. Суспільство відчуває безліч сумнівів і проблем неекономічного характеру, пов'язаних із новими тенденціями на ринку продовольства. Впровадження в харчову промисловість і сільське господарство новітніх технологій тягне за собою удосконалення споживчих властивостей товару на принципово новій основі зі зміною генної структури (генетично модифіковані продукти – ГМО). Проте надходження таких товарів на світовий ринок супроводжується конфліктами інтересів і гострими протиріччями між суб'єктами світової продовольчої системи.

Боротьбу з продовольчою кризою в перспективі вирішено вести головним чином за рахунок збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в країнах, що є традиційними експортерами. Акцентовано увагу на Аргентині, Україні, Росії та Казахстані [1]. За підрахунками ФАО та Європейського Банку Реконструкції та Розвитку, в Україні, Казахстані та Росії виведено з продуктивного циклу близько 23 млн. га. Тож орієнтовано 13 млн. з них можна починати знову експлуатувати без додаткових витрат. Найбільш вірогідно найближчим часом на уряди цих країн здійснюватимуть політичний тиск з метою збільшення посівних площ [2].

Продовольча безпека найповніше знаходить свій вираз через показник споживання та його відповідність нормам споживання (табл. 1).

**Споживання основних видів продуктів харчування на душу населення,
2005 - 2010 рр., кг. [3]**

Продукція	Раціональні норми споживання	Фактичне споживання						2010 р. до раціональної норми, %
		2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	
М'ясо і м'ясопродукти	85,5	37,9	41,6	45,0	61,2	57,6	61,2	71,58
Молоко і молокопродукти	380,0	176,9	183,5	172,7	214,0	212,0	229,2	60,32
Яйця	280,0	239,0	252,0	252,0	240,0	240,0	240,0	85,71
Хліб і хлібопродукти	100,0	123,5	119,5	115,9	115,4	111,7	111,6	111,60
Картопля	128,0	135,6	134,0	130,0	131,8	133,0	91,2	71,25
Олія	13,0	13,5	13,6	14,3	15,0	15,4	21,6	166,15
Овочі та баштанні	157,0	120,2	112,8	104,4	129,2	137,1	114,0	72,61
Плоди, ягоди та виноград	86,0	40,2	39,4	34,2	43,5	46,6	44,4	51,63
Цукор	32,0	38,1	38,4	38,4	40,9	37,9	36,0	112,50

З'ясовано, що населення України недоїдає за переважною кількістю категорій продуктів харчування. Як показує аналіз даних таблиці 1, раціональні норми споживання продовольчої продукції за досліджуваний період зберігаються лише у споживанні хлібу та хлібобулочних виробів (111,6 %), олії (166,15 %) та цукру (112,5 %). Критично малим є споживання молока та овочів (розрив від раціональної норми становить 39,68 % та 21,39 % відповідно), хоча дані продукти мають складати основу раціону людини.

Тому можна виділити причини погіршення харчування населення: це зниження доходів та зростання цін на продовольчі товари. За обстеженнями сімейних бюджетів українців на харчування використовується більше 56,6 % сукупних доходів сімей, що за світовими критеріями свідчить про зuboжіння населення. Рівень доходів не забезпечує задоволення навіть найнеобхідніших життєвих потреб. Велика питома вага затрат на продовольство в країнах Центральної і Південної Європи: Румунії – 58 %, Болгарії – 45 %, Литви – 52 %, Латвії – 39 %, Польщі – 35 %, Чехії – 31 %. Тільки в Угорщині та Словенії питома вага затрат на продовольство у всіх видах затрат наближається до середньої по країнах ЄС – 15 (18) % і складає 24 і 23 % [4].

За даними ФАО, протягом останніх 15 років виробництво сільськогосподарської продукції зросло на 2,2 % щороку. Це збільшення досягнуто головним чином у країнах, що розвиваються, де аграрний сектор зростав на 3,4 % за рік, тоді як у самодостатніх – лише на 0,2 %. Валова продукція рослинництва (63 % від загальних обсягів сільськогосподарського виробництва) підвищувалась на 2 % за рік, але приріст зернових становив тільки 1 %. Тоді як чисельність населення світу зростала приблизно на 1,4 % щороку, виробництво продовольства збільшувалося на 0,9 % з розрахунку на душу населення. І знову основне нарощування зафіксоване в країнах, що розвиваються (1,8 %), і практично повна його відсутність в індустріальних державах [5]. Хоча Україна

належить до країн з перехідною економікою, проте тут також спостерігається нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції,
2000 – 2009 рр., млн. т [6]**

Роки	Овочі	М'ясо	Соняшник	Зерно	Молоко	Яйця*	Картопля
2000	5,8	1,6	3,4	24,5	12,6	8,8	19,8
2001	5,9	1,5	2,6	39,7	13,4	9,6	17,3
2002	5,8	1,6	3,2	38,8	14,1	11,3	16,6
2003	6,5	1,7	4,7	20,2	13,6	11,4	18,4
2004	6,9	1,5	3,4	41,8	13,7	11,9	20,7
2005	7,2	1,5	4,9	38,0	13,7	13,0	19,4
2006	8,0	1,7	5,3	34,3	13,2	14,2	19,4
2007	6,8	1,9	4,1	29,3	12,2	14,0	19,1
2008	7,9	1,9	6,5	51,3	11,7	14,9	19,5
2009	8,3	1,9	6,3	44,3	11,6	15,9	19,6
2009 р. у % до 2000 р.	143,1	118,8	185,3	181,1	92,1	180,7	99,0

Отже, аналізуючи дані табл. 2, можна зробити висновок, що за період з 2001 по 2009 р. спостерігається нарощування виробництва основних видів сільськогосподарської продукції. Так, найбільшими темпами зростає виробництво соняшнику (85,3 %), зерна (81,1 %) та яєць (80,7 %). Це пояснюється підвищенням ефективності виробництва та прибутковістю даних галузей сільського господарства. Також збільшуються обсяги виробництва м'яса та вирощування овочів. В порівнянні з 2000 р. овочів виростили у 2009 р. більше на 43,1 %, а м'яса виробили на 18,8 %.

Однак спостерігається і спад виробництва за двома видами продукції. Так, у 2009 р. молока вироблено 11,6 млн. т, що на 7,9 % менше ніж у 2000 р. (12,6 млн. т) та картоплі на 1,0 % в порівнянні з 2000 р.

Основними чинниками зростання попиту на продовольство більшість науковців називають:

– високі темпи зростання населення як в країнах Європи, так і у світі загалом (рис. 1).

Таким чином, спостерігається тенденція до збільшення чисельності населення у світі та країнах Європи. Так, з 2001 р. відмічено зростання загальної чисельності населення з 6,2 млрд. осіб до 6,8 млрд. осіб, тобто на 10,5 %, в т. ч. за рахунок приросту населення в країнах Європи, де уже на 2010 р. налічувалося 499,3 млн. осіб в порівнянні з 482,7 млн. осіб. у 2001 р. На протиположну загальному зростанню чисельності населення, в Україні спостерігаються протилежні явища. Зокрема у 2001 р. зафіксовано чисельність жителів у 48,4 млн. осіб, тоді як до 2010 р. їх кількість скоротилася до 45,3 млн. осіб, що становить 6,4 %. Це може бути пояснено погіршенням рівня життя населення, збільшенням кількості хвороб та підвищенням порогу смертності.

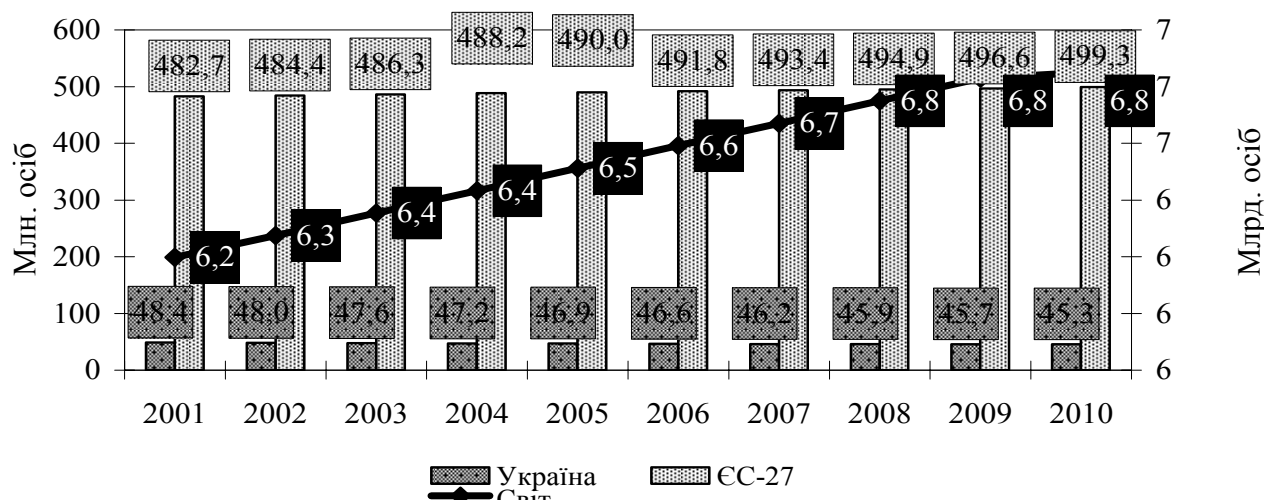

Рис. 1. Динаміка чисельності населення в Україні, світі та країнах ЄС, 2001 – 2010 рр., млн. осіб [3]

За прогнозами світового Бюро з питань населення високі темпи збільшення населення планети продовжуватимуться й надалі [8]. Якщо в 2010 р. населення планети становило 6,8 млрд. чоловік, прогнозується, що у 2050 році населення планети збільшиться до 9,3 млрд. чоловік, при цьому найсуттєвіше зростатиме чисельність у країнах, що розвиваються. Приблизно такі ж самі прогнози для 2050 року (9,4 млрд. чоловік) оприлюднила Служба з питань населення США [9].

– стрімке нарощування виробництва біопального. Зростання обсягів використання сільськогосподарської продукції для виробництва біопалива пов'язане, головним чином, із політикою окремих країн, яка в свою чергу пов'язана із питанням енергетичної безпеки задля зменшення залежності від країн-імпортерів вичерпних ресурсів (табл. 3).

Таблиця 3

Площі посіву ріпаку у Україні, країнах ЄС та світі, 2001 – 2009 р., тис. га.

Роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009 р. у % до 2001 р.
Світ	22560	22913	23468	25316	27693	27441	29888	30820	31023	137,5
ЄС-27	4172	4246	4161	4557	4867	5400	6533	6128	6489	155,5
Україна	108	70	54	107	195	387	800	1380	1013	938,0
Відношення зібраної площі ріпаку до ріллі, %										
Світ	1,63	1,66	1,7	1,81	1,99	1,98	2,17	2,23	2,25	138,0
ЄС-27	3,72	3,81	3,8	4,13	4,46	4,96	6,05	5,68	6,01	161,6
Україна	0,33	0,22	0,17	0,33	0,6	1,19	2,47	4,25	3,12	945,5

Отже, дані табл. 3 підтверджують зростання виробництва біопального за рахунок використання сільськогосподарської продукції, зокрема ріпаку. Зростання вирощування ріпаку спостерігається як загалом у світі з 22560 тис. га у 2001 р. до 31023 тис. га у 2009 р. (37,5 %), так і в країнах Європи з 4172 тис. га до 6489 тис. га. (55,5 %). Проте, найбільшими темпами зростає вирощування ріпаку в Україні. Так, його виростили у 2009 р. у вісім

разів більше в порівнянні з 2001 р. Дані тенденції не можна назвати позитивними, адже в структурі посівних площ ріпак займає значну частину (світ – 1,63 - 2,25 %, ЄС – 3,72 - 6,05 %, Україна – 0,17 - 4,25 %), що негативно впливає на родючість земель (технічні культури мають властивість до її виснаження) та відбувається скорочення посівних площ, відведених для вирощування сільськогосподарських культур, що забезпечують потреби населення в продовольстві.

– зростання доходів в країнах, що розвиваються. В окремих країнах економічні реформи створили умови для росту рівня доходів на душу населення, і очікується, що процес економічного росту доходів населення цих країн продовжуватимуться й надалі. Середні світові темпи приросту доходів населення у перші 15 років XXI століття у два рази перевищуватимуть темпи росту у останні 15 років XX століття. Особливо високими темпи економічного росту будуть у країнах Азії та Східних Європи. Зростання доходів у країнах з перехідною економікою, особливо з таким чисельним населенням як Китай та Індія, призводить до збільшення попиту на продовольство, зокрема на м'ясо-молочні продукти. Прогнозується, що споживання м'яса на душу населення у періоді з 2006 до 2015 року збільшиться в Китаї з 55 до 65 кг.

Забезпечення балансування попиту та пропозиції залежить не тільки від стабільності розвитку економіки держави, а й від розміру середнього доходу її громадян та рівня державної підтримки аграрного виробництва. Так, у таких розвинених країнах світу як Франція, Великобританія, Німеччина статистичні відхилення максимальних і мінімальних обсягів виробництва основних становлять лише 1,2 – 1,5 рази за останні 20 років, тоді як в Україні розрив досягає 3 разів [11].

І виробники, і споживачі страждають від продуктових дисбалансів та цінових диспропорцій, викривлень в економічних відносинах на міжгалузевому рівні та між суб'єктами господарювання. Ці проблеми породжені монополізацією, тінізацією господарських відносин, непрофесійним адміністративним втручанням та корупцією, що присутні всім країнам світу, але вплив їх суттєво відрізняється.

Обсяги пропозиції вітчизняних товарів на внутрішньому ринку скоротилися. Враховуючи те, що більша частина продуктів харчування споживається без переробки на промислових підприємствах, у методологічному плані для оцінки рівня пропозиції доцільно використати дані про виробництво як продовольчих товарів промислового виробництва, так і сільськогосподарської продукції.

М'ясо та м'ясопродукти є невід'ємними елементами структури стратегічної продовольчої безпеки країни. Показники споживання продукції тваринництва на душу населення зростають, та по суті являються основними показниками, які характеризують благополуччя нації (рис. 2).

Таким чином, за даними рис. 2 можна зробити висновок, що обсяги споживання м'яса за досліджуваний період у світі, країнах ЄС та Україні досить різняться, що пояснюється різним рівнем доходів громадян. Так, динаміка споживання м'яса у світі має стабільний характер, що коливаються в

межах від 84,6 кг до 86,3 кг на одну особу та відповідають раціональним нормам споживання (див. табл. 1). Не дивлячись на це, споживання м'яса в країнах ЄС невинно скорочується, причому обсяги його не досягають раціональних норм до 40 кг на одну особу. Проте, в Україні за 2001 – 2010 рр. спостерігається поступове наближення обсягів споживання м'яса до раціональних норм, тобто у 2010 р. однією особою було спожито 61,2 кг м'яса, тоді як у 2001 р. даний показник становив 30,3 кг. Це може бути пояснено збільшенням власного виробництва м'яса (18,8 %).

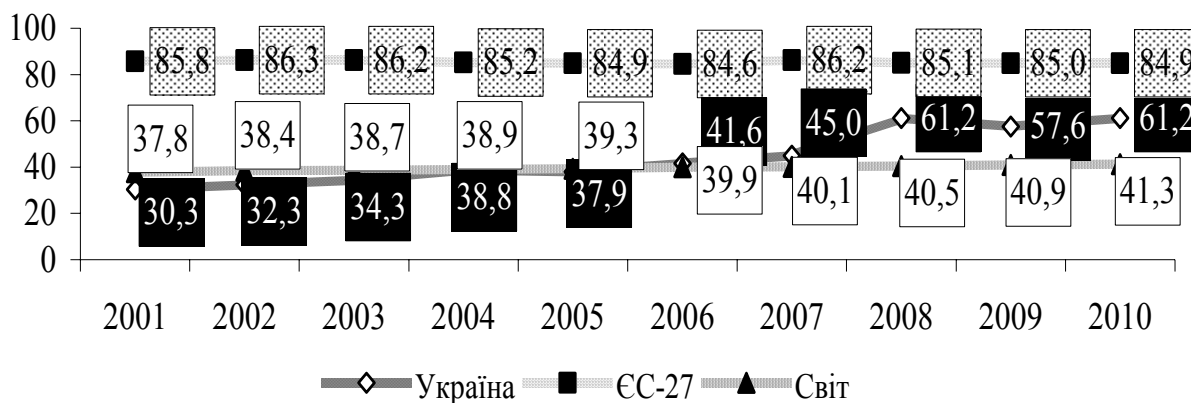

Рис. 2. Динаміка споживання м'яса в Україні, світі та країнах ЄС, 2001 – 2010 рр., кг [10]

Молочне скотарство – провідна галузь тваринництва. Особливі властивості молока і продуктів його переробки обумовлюють необхідність стабільного забезпечення населення цими продуктами (рис. 3). Найбільше значення молоко і молочні продукти мають для харчування дітей та молоді.

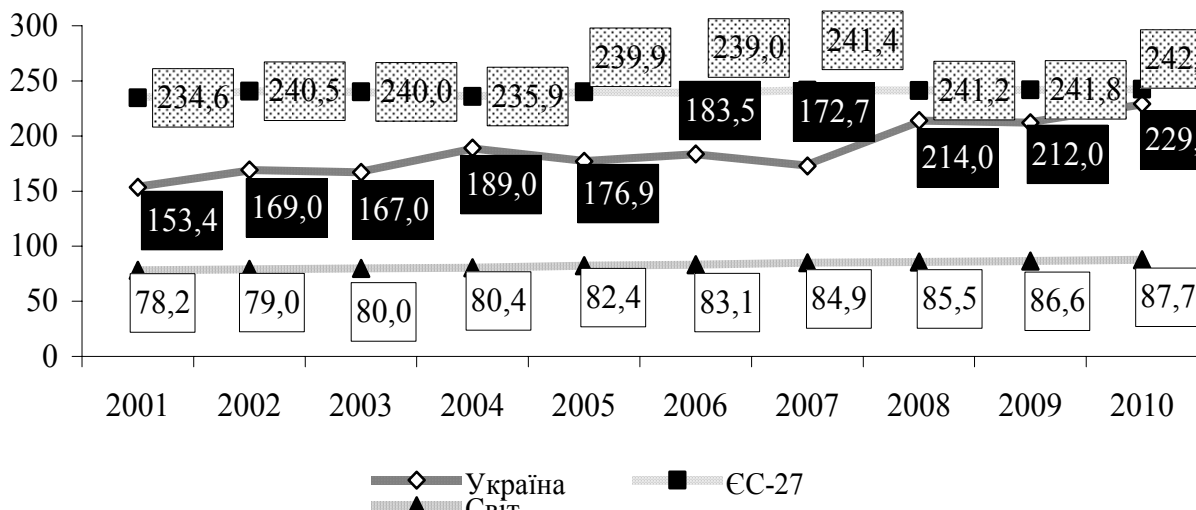

Рис. 3. Динаміка споживання молока в Україні, світі та країнах ЄС, 2001 – 2010 рр., кг [10]

Отже, як свідчать дані рисунку 3 споживання молока на душу населення має стабільний характер. Проте обсяги споживання молока у світі не досягають раціональних норм. Даний розрив у 2010 р. в світі становить 135 кг у споживанні молока у країнах ЄС, 150,8 кг в Україні та 292,3 кг в світі загалом. Слід зауважити, що мешканці країн ЄС споживають молока найбільше.

Україна завжди посідала чільне місце серед країн світу за обсягами виробництва овочів та фруктів, але за останні роки ця позиція була втрачена через те, що велика кількість садів, насаджених за часи існування Радянського Союзу втратила свою здатність давати плоди, тобто застаріла, а насадження нових садів не відбулося. Тому і обсяги споживання фруктів на душу населення значно менші порівняно із країнами світу та ЄС (рис. 4).

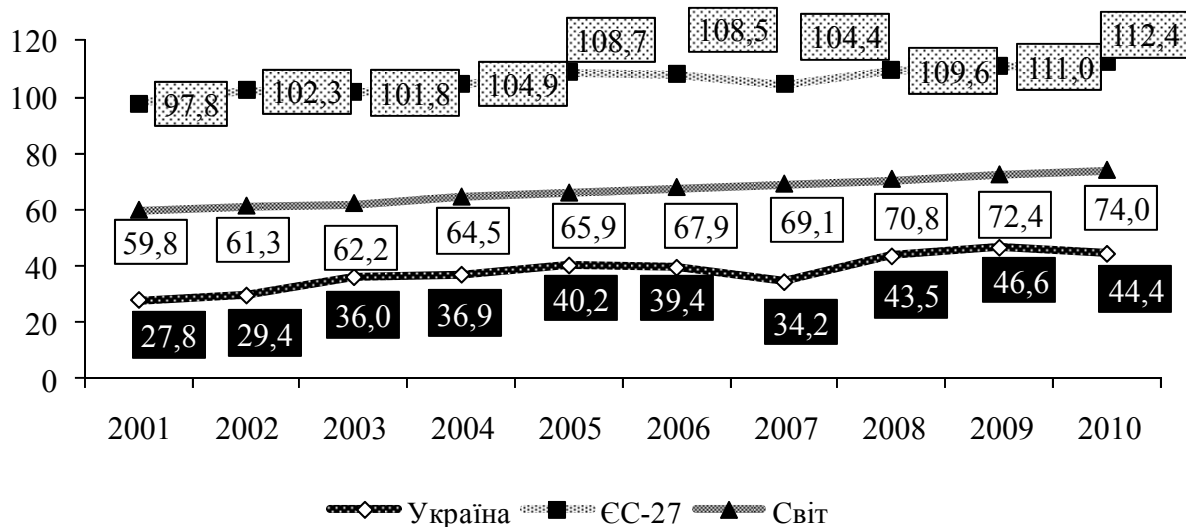

Рис. 4. Динаміка споживання фруктів в Україні, світі та країнах ЄС, 2001 – 2010 рр., кг [10]

Таким чином за даними рисунку 4 можна зробити висновок, що лише в країнах ЄС споживають необхідну кількість для організму фруктів, яка повністю відповідає раціональним нормам, встановленим на межі 86 кг на рік. Так, громадянин країн ЄС спожив у 2011 р. 112,4 кг фруктів, що на 14,6 кг більше ніж у 2001 р. Слід зауважити, що сукупні показники споживання фруктів на душу населення світу хоча і мають тенденцію до зростання, та все ж не досягають раціональних норм, так як у 2011 р. спожито 74,0 кг фруктів на особу та у 2001 р. – 59,8 кг. При порівнянні обсягів споживання фруктів населенням України, світу та країнами ЄС, виявлено, що в Україні фрукти споживають найменше, хоча і спостерігається тенденція до нарощування їх споживання. Та все ж у 2010 р. фруктів було спожито 27,8 кг, що на 37,0 кг менше ніж споживають у світі, на 50 кг менше ніж у ЄС та на 58,2 менше раціональної норми.

Висновки. Таким чином, на функціонування продовольчого ринку впливають його особливості, такі як сезонність виробництва, постійність характеру споживання, залежність від природних умов. Продовольчий ринок є єдиним джерелом задоволення фізіологічних потреб людства. Визначення його стану можливе лише через дослідження взаємопов'язаних параметрів та рівноваги попиту і пропозиції.

Проведене дослідження дало змогу виявити основні тенденції розвитку ринку продовольства України:

– по-перше, динаміка споживання основних продуктів споживання неоднозначна, адже за деякими з них спостерігається збільшення обсягів споживання (м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, яйця, олія, та фрукти), а за іншими – спад (хліб і хлібопродукти, картопля, овочі, цукор);

– по-друге, відбулося нарощування обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції (овочі, м'ясо, соняшник, зерно, яйця), проте виробництво картоплі та молока дещо зменшилося;

– по-третє, обсяги споживання основних продуктів харчування значно менше, ніж в розвинених країнах світу.

В ході дослідження також було визначено основні чинники зростання попиту на продовольство: зростання доходів населення в країнах, що розвиваються, нарощування виробництва біопального та стрімке зростання населення планети.

Список використаних джерел:

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.fao.org/>.

2. Балабанов Г. В. Продовольчий ринок України та суть геомаркетингового підходу до його дослідження / Г. В. Балабанов // Український географічний журнал. – 1998. – № 4. – С. 8 – 15.

3. Присяжнюк М. В. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи) / М. В. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук та інші. – К.: ННУ ІАЕ, 2011. – 1008 с.

4. За термінологією МОЗ України “Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005 – 2015 роки”.

5. Багорка М. О. Маркетингові складові формування продовольчого ринку України / М. О. Багорка, І. А. Білоткач // Агросвіт. – 2011. – № 11. – С. 2 – 7.

6. Food and Agriculture Organization of the United Nations [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.fao.org/>.

7. Міністерство аграрної політики України [Електронний ресурс] : аграрний ринок. – режим доступу: <http://minagro.kiev.ua/>.

8. World Population Data Sheet, Carl Haub, Richard Skolnik, and Linda Jacobsen, Population Reference, August 2007.

9. United States Census Bureau [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.census.gov/>.

10. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] : статистична інформація. – режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

11. Абсаєва Л. О. Формування глобального продовольчого ринку / Л. О. Абсаєва // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 122 – 125.

Рецензент – д.е.н., професор Махмудов Х.З.

УДК 631.1.027

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*Ульянченко О.В., д.е.н., професор, член-кореспондент НААН
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва;*

Шиян Д.В., д.е.н., професор

Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця;

Странчук С.І., здобувач

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Діяльність сільськогосподарських підприємств має базуватися на певному переліку правил для прийняття рішень в умовах невизначеності зовнішнього середовища. Інтенсивний ріст або спад є векторами цілеспрямованих дій щодо розвитку маркетингової продуктово-ринкової стратегії підприємства, в межах яких оцінюються можливі реакції на